

HIPNOZĖ TEISMINĖJE PRAKTIKOJE

Liudvikas Lazauskas¹, Rūta Lazauskaitė²

¹VšĮ Vilniaus psichoterapijos ir psichoanalizės centras, ²Mykolo Romerio universiteto
Mykolo Romerio teisės mokyklos Privatinės teisės institutas

Raktažodžiai: hipnozė, teismo procesas.

Santrauka

Darbo tikslas. Išanalizuoti ir įvertinti hipnozės kaip atmintį galinčios atgaivinti priemonės taikymą užsienio ir Lietuvos teismineje praktikoje. Medžiaga ir metodai: buvo atlikta aprašomoji lyginamoji analizė. Hipnozės taikymo užsienio teismineje praktikoje analizei buvo naudoti užsienio autorių literatūroje aprašyti praktiniai pavyzdžiai. Hipnozės taikymo teisiniuose procesuose Lietuvoje buvo naudojami straipsnio autoriaus 1997-2012 m. medicininėje praktikoje pasitaikę atvejai. Rezultatai. Iš vis dar negausios praktikos atvejų analizės galima spręsti, kad hipnozė Lietuvos teisminiuose procesuose šiuo metu naudojama ne kaip įrankis tiesioginiams įrodymams gauti, o kaip priemonė gauti užuominų, kur ir kaip būtų galima surinkti tiesioginius įrodymus, kad hipnozės taikymo metu gauti liudytojų ar nukentėjusiųjų parodymai/paaiškinimai nėra naudojami kaip įrodymas teisme. Hipnozė naudojama tik kaip priemonė sužadinti liudytojo ar nukentėjusiojo prisiminimus apie tiriamą įvykį, tad teismo procese naudojami ne hipnozės taikymo metu gauti asmens paaiškinimai, o asmens parodymai, kuriuos jis duoda po to, kai hipnozės pagalba sužadunami jo prisiminimai apie tam tikrą įvykį.

Įvadas

Kalbant apie hipnozės ir teisės santykį, A.W. Schefflin [1] išskiria penkias sritis, kuriose teisė susiduria su hipnoze. Pirmą, tai hipnozės teisinis reguliavimas, t. y. reguliavimas kas ir kaip gali užsiimti hipnoze. Antra sritis apima hipnozės ir antisocialinių elgesį (pvz., nusikaltimai, padaryti užhipnotizuojant žmones, arba nusikaltimai, padaryti hipnozės paveiktų asmenų). Trečia ir labiausiai ginčytina sritis yra susijusi su hipnozės naudojimu prisiminimų atgaivinimui, arba tiksliau su klausimu, ar asmuo, kuriam buvo taikoma hi-

pnnozė, gali duoti parodymus kaip liudytojas teisme. Ketvirta sritis – hipnozės ir teisinių standartų psichikos sveikatos priežiūros srityje susidūrimas. Pavyzdžiui, JAV yra buvę atvejų, kai pacientų advokatai bandė teismams, įstatymų leidėjams ar draudikams įrodyti, kad hipnozė yra eksperimentinis gydymo būdas, tad jam taikyti turėjo būti duotas aiškus paciento sutikimas prieš tai jam išaiškinus, kad hipnozė - tai “eksperimentinis ir pavojingas” metodas. Penktoji sritis, kur teisė susiduria su hipnoze, yra hipnotizuojančių technikų naudojimas teismo salėje siekiant paveikti teisėjus, prisiekusiuosius ar liudytojus. Šiame straipsnyje bus analizuojamas trečiasis hipnozės ir teisės santykio atvejis.

Darbo tikslas: išanalizuoti ir įvertinti hipnozės kaip atmintį galinčios atgaivinti priemonės taikymą užsienio ir Lietuvos teismineje praktikoje.

Medžiaga ir metodai

Atlikta aprašomoji lyginamoji analizė. Hipnozės taikymo užsienio teismineje praktikoje analizei buvo naudoti užsienio autorių literatūroje aprašyti praktiniai pavyzdžiai. Hipnozės taikymo teisiniuose procesuose Lietuvoje buvo naudojami straipsnio autoriaus 1997-2012 m. medicininėje praktikoje pasitaikę atvejai.

Hipnozės apibrėžimas. Žodynuose terminas hipnozė [pranc. hypnose < gr. hypnos — miegas] apibūdinamas kaip psichiniu poveikiu (dažn. įtaiga) sukeliama panaši į miegą būseną [2] arba į miegą panaši pavaldumo būseną, sukeliama kito asmens įtaiga [3].

Įdomu tai, kad teisinio hipnozės apibrėžimo Lietuvos teisės aktuose nerasime, išskyrus vieną įstatymą, t. y. LR Nepilnamečių apsaugos nuo neigiamo viešosios informacijos poveikio įstatymą, kurio 2 str. 1 d. nurodoma, jog hipnozė – tai laikina psichinė būseną – sąmonės pakitimas ir stiprus susitelkimas į įtaigos ir (ar) savitaigos turinį, kurios metu pakinta žmogaus elgesys, savikontrolė ir savimonė [4]. Remiantis šio įstatymo 4 str. 2 d. 20 p., neigiamą poveikį nepilnamečiams darančiai informacijai priskiriama tokia

viešoji informacija, kai demonstruojami masinės hipnozės seansai, kurių poveikio objektas yra visuomenės informavimo priemonės auditorija.

Medicinine prasme hipnozė suprantama kaip laikina sąmonės būseną, atsiradusi savaime arba sukelta dirbtinai savitaigos būdu arba hipnozės specialisto. Šiai būsenai būdingas stiprus dėmesio koncentravimas į tam tikrus dirgiklius, padidintas įtaigumas bei sumažėjusi kritika.

Pažymėtina, kad hipnozės poveikis skirtingiems žmonėms nėra vienodas. Kaip nurodo Schefflin, kai kurie žmonės yra visai nepaveikūs hipnozei, keletas yra labai paveikūs, o didžioji dauguma žmonių yra vidutiniškai paveikūs. Tačiau JAV teismai savo sprendimuose praktiškai niekada neskiria dėmesio šiam klausimui, t. y. liudytojų hipnotabilumui, o advokatai retai patikrina liudytojus dėl jų reakcijos į hipnozę [1]. Tarp veiksmų, kurie yra svarbūs taikant hipnozę, gali būti: 1) subjekto vaizduotė ir sugebėjimas sutelkti dėmesį; 2) subjekto noras bendradarbiauti; 3) iš anksto susiformavęs subjekto požiūris į hipnozę [5].

Hipnozės istorija. Hipnozė buvo žinoma senovės civilizacijoms ir religijoms. Seniausia rašytinė informacija apie šį fenomeną rasta 1550 prieš mūsų erą [6]. Senovės papirusuose aprašytos senovės egiptiečių naudotos technikos yra panašios į tas, kurios naudojamos iki dabar taikant hipnozę. Taip pat iš istorijos žinoma, kad senovės Graikijoje buvo Graikų sveikatos dievo Asklepijaus šventyklos. Sunegalavę žmonės galėjo ten medituoti ir miegoti kol pasveiks [7]. Indijoje rasti rašytiniai šaltiniai, kad Raja Bhoj maždaug 600 praeitos eros metais operuodavo pacientus naudodamas „Sammohini“ (hipnozės pavadinimo atitikmuo hindi kalboje). Pandit Ballala Sen apie tai rašė 527 mūsų amžiaus metais.

Viduramžiais apie hipnozę buvo uždrausta kalbėti ir praktikuoti, nes už tai grėšė inkvizicijos susidorojimas. Palaipsniui liberalėjant santvarkoms ir atsiradus daugiau laisvių, austrų gydytojas Francas Mesmeris (Franz Mesmer, 1774), gydydamas pacientus, pradėjo eksperimentuoti su jais. Naujai atrastą fenomeną jis pavadino „Gyvūniniu magnetizmu“. Vėliau ši kryptis pagal autoriaus pavardę gavo pavadinimą – mesmerizmas [8]. 1841 metais škotų gydytojas Džeimsas Braidas (James Braid) įvedė terminą „hipnozė“. Jis savo praktikoje naudojo mesmerizmą ir skirtingai nuo Mesmerio manė, kad hipnozė yra psichologinio poveikio priemonė, o ne nulemta magnetinių fluidų. XIX amžiuje du chirurgai Džonas Elliotsonas (John Elliotson) Londone ir Džeimsas Esdailas (James Esdaile) Indijoje operuodami pacientus naudojo hipnozę ir prisidėjo prie jos populiarinimo, nes tuo metu dar nebuvo tokios anestetikų įvairovės, kaip šiais laikais. Po Zigmundo Froido (Sigmund Freud), Leono Čertoko (Léon Chertok), Žano-Martino Šarko (Jean-Martin Charcot), Ipolito Bernheimo (Hippolyte Bernheim), Milto

Eriksono (Milton Erickson) ir kitų įžymių profesionalų darbų šiandien jau niekas neabejoja hipnozės kaip mokslo ir metodo patikimumu. Šiandien hipnozė plačiai taikoma ne tik medicinoje, psichologijoje, savęs tobulinimui, bet ir kitose srityse, pavyzdžiui, teismo ekspertizė.

Moksliniais tikslais ryšys tarp hipnozės ir atminties buvo sistemiškai pradėtas tirti tik paskutiniaisiais XIX a. dešimtmėčiais. Prancūzijos ir Vokietijos hipnozės specialistai jau žinojo apie galimas problemas, susijusias su hipnozės pagalba atgaivintais prisiminimais. Pvz., Albert Moll (1889 m.) pažymėjo, kad retroaktyvios haliucinacijos (taip jis vadino klaidingus prisiminimus) yra labai svarbios teisėje, nes jos gali būti naudojamos sufalsifikuoti parodymus. Žmonės gali būti įtikinami, kad jie tapo tam tikrų aplinkybių ar net nusikaltimų liudininkai. Panašių išvadų priešo ir didis prancūzų hipnozės pradininkas Hippolyte Bernheim (1891 m.) [1].

Nepaisant pripažinimo, kad hipnozė gali padėti atgaivinti prisiminimus ir potencialių grėsmių, yra mažai įrodymų, kad XIX a. pabaigoje - XX a. pradžioje hipnozė Europoje buvo reguliariai naudojama policijos ar kitų teisėsaugos institucijų, kad atgaivintų nusikaltimų aukų ar liudininkų atmintį [1].

Hipnozę profesionaliam naudojimui oficialiai patvirtino 1955 metais Britų medicinos asociacija ir 1958 Amerikos medicinos asociacija [1]. Oficialus pripažinimas leido išplėsti mokslinius tyrimus ir pagrįsti mokslškai jos naudojimą. Nepaisant tarptautinio pripažinimo, hipnozė Lietuvoje kol kas laikoma netradiciniu gydymo būdu.

Teisminėje praktikoje naudojamos hipnozės tikslai yra du:

- 1) padėti atsipalaiduoti, kai nerimas ir stresas gali kliudyti liudytojui arba nukentėjusiam atkurti kuo daugiau informacijos;
- 2) kai informacija negali būti išgaunama kitomis priemonėmis.

Literatūroje [6] minima, kad hipnozės metodas vis dar yra tabu tarp daugelio tyrėjų, nes jis nėra pagrįstas fiziniiais įrodymais. Dėl liudytojo subjektyvumo, galimo atsitiktinio neteisingos informacijos implantavimo ar dėl nepakankamos galimybės pasinerti į sąmonę - tai priežastys, dėl kurių dažnai kritikuojamas tokio pobūdžio tyrimas. Nepaisant kritiško požiūrio į hipnozę, ją pradėjo naudoti daugelyje šalių, įskaitant ir Rusiją.

Hipnozės taikymo teisiniuose procesuose praktika.

Nors, kaip minėta, kai kurie hipnozės elementai buvo naudojami dar senosiose civilizacijose, tačiau tvirtų įrodymų, kad hipnozė buvo naudojama aukų, liudininkų ar kaltininkų baudžiamosiose ar civilinėse bylose anksčiau nei iki 1880 m. nėra rasta. Pirmas aprašytas hipnozės naudojimo siekiant išsiaiškinti nusikaltimą atvejis įvyko 1845 m. Vietinis aiškia-regis, pasinėręs į hipnozės būseną, identifikavo paauglį kaip asmenį, pavogusį pinigų iš parduotuvės savininko. Apkal-

tintas paauglys prisipažino [1]. Pirmas hipnozės pažadintų prisiminimų naudojimo teisme atvejis buvo užfiksuotas 1848 m. Žmogžudystės liudininkė buvo užhipnotizuota aukos vyro tam, kad atgaivintų prisiminimus. Gynėjas kaip ekspertą šioje byloje pasikvietė Amariah Brigham, psichiatrijos Amerikoje pradininką, paliudyti, kad liudininkė yra isterikė. Anot jo, isteriškos moterys dažnai prikuria istorijų, kurios yra netikros, nors jos pačios tiki jų tikrumu. Teismas greičiausiai patikėjo eksperto liudijimu, nes atsakovas buvo išteisintas [1].

Europa. Vokietijos teisinėje praktikoje yra žinomi atvejai, kai nusikaltimui atskleisti buvo naudojama hipnozė. Pavyzdžiui, vadinamojoje Karlsruhe'ės greitkelio byloje (kurioje nusikaltėlis dėl staigaus manevro nustūmė kitą automobilį nuo kelio ir eismo įvykio metu žuvo motina su mažu vaiku) liudytojas, panaudojus hipnozę, galėjo atsiminti reikšmingas valstybinio numerio detales, kurios leido vėlesniame tyrime nuteisti įtariamąjį asmenį. Literatūroje taip pat minimas 67 m. amžiaus moters atvejis, kuri buvo išprievartauta ir palikta bejėgiškos būklės, kai keliavo Braunec'ke (Aukštutinėje Bavarijoje). Ši moteris sutiko dėl hipnozės taikymo ir užhipnotizuota nurodė svarbias detales, susijusias su susidūrimu su nusikaltėliu dar jai vykstant į Aukštutinę Bavariją traukiniu [9].

Vis dėlto pažymėtina, kad Vokietijos baudžiamojo proceso kodekso 69a straipsnio 3 dalyje nurodoma, kad liudytojų apklausai taip pat galioja to paties kodekso 136a straipsnis, kurio pirma dalimi aiškiai draudžiama kištis į liudytojo valią taikant hipnozę – ir tai taikoma visais atvejais, nepriklausomai nuo to, ar gautas asmens sutikimas, ar ne [10].

Daugeliu atvejų kodekso komentatoriai patvirtina šią griežtą įstatymo leidėjo poziciją. Tačiau kai kurie turi kitokią nuomonę ir teigia, kad laisvos valios atstatymas pašalinus posthipnozines kliūtis yra įmanomas, nes čia kalbama ne apie kišimąsi į laisvą valią ir atsiminimus, o apie jos atstatymą [9].

Iki šiol teismo medicininė hipnozė Vokietijoje naudota kaip prisiminimus atgaivinti padedantis procesas, tad taikant ją gauti pėdsakai tiriami savarankiškai. Jei šie tyrimai nuveda prie naudingų rezultatų, šie nauji, hipnozės pagalba gauti įrodymai, pridedami prie kitų įrodymų. Dr. Bernd von Heintschel-Heinegg teigia, kad teisiškai aiškus hipnozės draudimas gali būti reikalingas, bet pirmiausia reikėtų išdiskutuoti tokio absoliutaus draudimo detales ir praktinę reikšmę, juo labiau, kad nėra vieningos nuomonės net ir dėl pačios hipnozės sąvokos [9].

Belgijoje, skirtingai nei Vokietijoje, hipnozės taikymas renkant įrodymus teisiniuose procesuose nėra aiškiai reglamentuotas. Civilinėje teisėje tai reglamentuojama civilinio kodekso. Baudžiamojoje teisėje galioja įrodymų vertinimo laisvė. Kitaip tariant, teisėjas yra tas asmuo, kuris vertina įrodymus. Galiausiai, tik nuo teisėjo, jo laisvos valios priklauso,

kaip jis vertins jam pateiktus įrodymus [11]. Ir nors teisinis reguliavimas Belgijoje nesudaro didelių kliūčių naudoti hipnozę teisiniuose procesuose, ši priemonė pradėta naudoti santykinai neseniai, t. y. 1994 m., kai ją pirmąkart panaudojo Belgijos policija ir vis dar naudojama nedažnai. Belgijoje pripažįstama, kad hipnozės naudojimas yra priemonė, galinti palengvinti kitų įrodymų suradimą ir išvesti tyrimą iš aklavietės. Vienas tokių atvejų buvo 2015 m. nagrinėta vadinamoji notaro prievartautojo byla, kurioje aukos parodymai, gauti hipnozės metu, padėjo identifikuoti agresorių, nors šie parodymai ir nebuvo vienintelis apkaltinantis įrodymas, į kurį buvo atsižvelgta toje byloje. Tai tik padėjo teisėsaugos pareigūnams atskleisti kitus nerimą keliančius įrodymus. Pavyzdžiui, faktą, kad remiantis stebėjimo kamerų įrašais, nuteistasis buvo vienintelis, kuris įėjo ir išėjo iš nakvynės ir pusryčių (bed and breakfast) paslaugą teikiančios įstaigos tuo metu, kai mergina buvo išprievartauta; faktą, kad jis buvo nusimanantis apie tam tikras seksualines technikas, kurios naudojamos prievartaujant; ar tai, kad jis buvo kairiarankis kaip ir nusikaltimą padaręs asmuo. Kitaip tariant, hipnozės taikymas padėjo išvesti tyrimą iš aklavietės ir suteikė tyrėjams galimybę surasti kitus įrodymus, į kuriuos buvo atsižvelgta nuteisiant nusikaltėlį [11].

Belgijos psichologai, taikantys hipnozę teisiniuose procesuose, pripažįsta, kad hipnozės metu asmens duoti parodymai gali būti melagingi, netikslūs, taip pat, kad asmuo gali apsimesti, jog yra užhipnotizuotas. Dėl šios priežasties Belgijoje yra uždrausta taikyti hipnozę įtariamiesiems. Tik nukentėjusiesiems ir liudininkams gali būti taikoma teisminė hipnozė [12].

Nepaisant hipnozės naudojimo trūkumų, paskatinta sėkmingų hipnozės taikymo teisiniuose procesuose atvejų Belgijos policija nusprendė apmokyti kelis savo pareigūnus, kad jie galėtų atlikti seksualinių nusikaltimų aukų apklausas naudojant hipnozę. Yra manoma, kad seksualinę prievartą patyrusios aukos dažnai nesąmoningai blokuoja prisiminimus, susijusius su prievartos veiksmais ir nusikaltėliu, ir tokia apklausa gali būti įšėitis [13]. Ir nors tokia iniciatyva skamba gražiai, kaip matysime vėliau, hipnozės atlikimas naudojantis ne nešališkų profesionalių psichiatrų ar psichologų pagalba gali padaryti daugiau žalos nei naudos tiek hipnozės subjektui, tiek pačiam tyrimui.

Jungtinės Amerikos Valstijos. Jungtinės Valstijos turi turbūt ilgiausią hipnozės taikymo teisiniuose procesuose istoriją. Po to, kai 1958-aisiais hipnozė tapo oficialiai pripažinta terapine procedūra JAV, policija iš naujo susidomėjo jos naudojimu siekiant išsiaiškinti nusikaltimus. Žinoma, toks hipnozės naudojimas lėmė nemažą kiekio bylų atsiradimą skundžiant tokius policijos veiksmus ir ginčijant šios priemonės teisėtumą [1]. Taigi, pirmoji byla, kurioje buvo

svarstoma apie hipnozės naudojimo atminčiai atgaivinti teisėtumą, buvo nagrinėta 1986 m. *Harding v. State* byloje teismas laikėsi nuomonės, kad asmuo, kuriam buvo taikyta hipnozė siekiant, kad jis prisimintų tam tikras nusikaltimo detales, gali liudyti teisme. Tam, kad būtų įsitikinta šių parodymų patikimumu, papildomai buvo naudojamos ir kitos priemonės, t. y. kryžminė apklausa ir eksperto liudijimas. Taigi, šioje byloje buvo laikomasi pozicijos, kad tas faktas, jog liudinininko prisiminimai dėl hipnozės poveikio gali būti netikslūs yra įrodymų patikimumo, o ne priimtimumo klausimas. Šis teismo požiūris, kad hipnozės pagalba atgaivinta atmintis niekuo nesiskiria nuo kitais būdais atgaivintos atminties, yra vadinamas atviro priimtimumo taisykle (open admissibility rule). Ši taisyklė JAV teismuose buvo naudojama gerą dešimtmetį [1] ir yra tebenaudojama keliose JAV valstijose.

Paskatinti palankios teismų praktikos policijos pareigūnai pradėjo vis dažniau telktis į pagalbą hipnozė. Pavyzdžiui, apie pusė Teksaso valstijos policininkų yra apmokyti hipnozės. Daugėjant naudojimo atvejų, daugėjo ir šios praktikos priešininkų. Gynybos advokatai, pasitelkę kai kuriuos hipnozės ekspertus, bandė ginčyti šią atviro priimtimumo taisyklę. Ir jiems tai pavyko 1980 m. byloje *State v. Mack*, kurioje Minesotos Aukščiausiasis Teismas pripažino nepriimtinais įrodymais tokius parodymus, kurie gauti hipnozės būdu atgaivinus atmintį. Po poros metų panašų sprendimą byloje *People v. Shirley* (1982 m.) priėmė ir Kalifornijos Aukščiausiasis Teismas, kuris savo sprendime nurodė, kad anksčiau užhipnotizuoti asmenys negalėtų būti apklausiami kryžminėje apklausoje, nes hipnozės metu atgaivinami prisiminimai gali būti užfiksuojami taip, kad toks asmuo įtikės tokių prisiminimų teisingumu. Taigi, Minesotos ir Kalifornijos teismai nusprendė, kad hipnozei trūksta patikimumo, ji sukuria nepagrįstą įtaigumą, padidina įtikėjimą netikrų prisiminimų tikslumu ir veda prie konfabuliacinio/melagingo liudijimo [1]. Ši teismų suformuluota taisyklė buvo pavadinta savaiminio pašalinimo taisykle (*per se exclusion rule*). Šios taisyklės esmė ta, kad ji draudžia naudoti kaip įrodymą bet kokius prisiminimus, kurie buvo gauti per ar po hipnozės sesijos. Taigi, remiantis šia taisykle priimtinais gali būti laikomi tik tokie prisiminimai, kurie buvo užfiksuoti iki hipnozės panaudojimo [1].

Tuo pat metu, kai formavosi savaiminio pašalinimo taisyklė Minesotos ir Kalifornijos teismuose, Naujojo Džersio Aukščiausiasis Teismas byloje *State v. Hurd* (1981 m.) atmetė tiek atviro priimtimumo, tiek savaiminio pašalinimo taisyklės ir įtvirtino gairių ir aplinkybių visumos testą (*Guidelines and Totality of the Circumstances Test*). Teismas nurodė, kad hipnozės pagalba atgaivinti prisiminimai gali būti priimtini teisme, jei yra laikomasi tokių gairių:

1) hipnozės sesija turi būti atliekama šioje srityje paty-

rusio psichiatro ar psichologo;

2) profesionalas, atliekantis hipnozės sesiją, turi būti nepriklausomas ir paprastai/sistemiškai nėra samdomas/pasitelkiamas prokuroro, ikiteisminio tyrimo pareigūnų ar gynėjo;

3) bet kokia informacija teisėsaugos pareigūnų ar gynėjų perduodama šiam profesionalui iki hipnozės seanso turi būti užrašyta raštu arba kita priimtina forma;

4) prieš pradėdamas hipnozės seansą profesionalas turi gauti iš subjekto (hipnotizuojamo asmens) detalų faktų apibūdinimą, t. y. tokį, kokį jis tuo metu prisimena;

5) visas bendravimas/visi susitikimai tarp profesionalo ir subjekto turi būti užfiksuojami;

6) bet kokiaje hipnozės sesijos stadijoje, įskaitant priešhipnozines apklausas ir pohipnozinius pokalbius, dalyvauti gali tik profesionalas ir subjektas [1, 5].

Taigi pagal Gairių testą teismas turėjo įsitikinti, kad hipnozės sesija vyko pagal visus išvardintus reikalavimus. Kadangi pasitaikydavo atvejų, kai šių reikalavimų nebuvo laikomasi labai skrupulingai, iškilo klausimas, ar tokiu atveju gauti parodymai laikytini nepriimtinais, ar vis dėlto į šiuos netikslumus turi būti žiūrima lanksčiai. Vis dėlto dauguma JAV teismų pripažino antrąjį požiūrį ir Gairių testą modifikavo į aplinkybių visumos testą (*Totality of the Circumstances Test*), remiantis kuriuo hipnozės būdu atgaivintų prisiminimų patikimumas vertinamas ikiteisminėje stadijoje tiriant, ar aplinkybių, buvusių hipnozės sesijos metu visuma, leidžia manyti, kad asmens, kuriam buvo taikyta hipnozė, liudijimas yra pakankamai nepaveiktas netinkamos įtaigos ar kitaip sugadintas, kad jo patikimumas galėtų būti patikrintas teisme, ar vis dėlto turėtų būti visiškai atmestas. Atkreiptinas dėmesys, kad šios trys taisyklės taikomos, kai hipnozės būdu atgaivinami liudytojų ir aukų prisiminimai [1].

Kalbant apie hipnozės naudojimą kaltinamųjų atžvilgiu, kadangi JAV praktikoje pasitaikė atvejų, kai policija piktnaudžiavo hipnozės naudojimu, yra pripažįstama, kad kaltinamųjų atžvilgiu hipnozė gali būti naudojama tik esant informuotam jų sutikimui ir tinkamai laikantis reikalavimų, kad būtų išvengta netinkamos įtakos [1]. Tiesa, kartais hipnozės būdu gauti kaltinamojo parodymai net ir esant jo sutikimui dėl hipnozės naudojimo teismų būdavo laikomi nepriimtinais dėl nepatikimumo, pvz., dėl to, kad kaltinamasis simuliuodavo buvimą hipnozės būsenoje [1].

Pažymėtina, kad Jungtinėse Valstijose nėra viena iš anksčiau aptartų hipnozės būdu gautų parodymų (ne)pripažinimo taisyklių nėra vyraujanti, t. y. 23 valstijose pripažįstama savaiminio pašalinimo taisyklė, 3 valstijose taikoma atviro priimtimumo taisyklė, 15 valstijų ir 11 federalinių apeliacinių teismų taikoma gairių/aplinkybių visumos taisyklė, o 9 valstijose bei Kolumbijos apygardoje nėra jokios aiškios

susiformavusios praktikos tuo klausimu [1].

Apibendrinant galima daryti išvadą, kad būtent teismų praktika padėjo sukurti bendrus reikalavimus ir taisykles dėl hipnozės naudojimo teisiniuose procesuose:

1. Tiriamasis asmuo turi būti nufilmuotas prieš hipnozės sesiją.
2. Tiriamasis asmuo po supažindinimo su procedūra turi duoti sutikimą.
3. Hipnozės sesiją turi vesti kvalifikuotas, turintis licenciją ir nepriklausomas gydytojas ar psichologas.
4. Hipnozės sesija turi būti filmuojama.
5. Policija neturi dalyvauti hipnozės sesijoje.
6. Specialistas sesijos metu turi vengti dominuojančių klausimų ir imtis ypatingų atsargumo priemonių, kad nepriimtų klaidingų prisiminimų į tiriamojo atmintį.

Galima išskirti tokius reikalavimus specialistui, taikančiam hipnozę teisiniuose procesuose:

1. Gydytojas psichiatras arba klinikinis psichologas.
2. Turi būti apmokytas hipnozės.
3. Turėti patirties ją taikyti teisingai.
4. Sesijos metu turi ieškoti tik bylai aktualios informacijos.
5. Laikytis etikos ir moralės reikalavimų, kad jokių būdu nepažeistų tiriamojo asmens.
6. Sesijos metu turi būti atidus ir rūpestingas, nes gali lengvai ką nors įteigti, kas gali sukurti klaidingą vaizdą, nes pasąmonė yra subjektyvi ir gali būti, kad asmuo įtraukia savo asmenines nuomones ir emocijas į hipnozės procesą. Žmogus netgi gali sukurti melą hipnozės metu, jei yra priežastis ką nors slėpti. Jo protas apie tai žinos ir hipnotizuotojui bus pateikta tik klaidinga medžiaga.

Lietuvos atvejais. Lietuvoje, kaip minėta, hipnozės apibrėžimas pateikiamas tik LR Nepilnamečių apsaugos nuo neigiamo viešosios informacijos poveikio įstatyme, tačiau ir jis nėra aiškus. LR civilinio proceso ar baudžiamojo proceso kodeksai apie hipnozę, kaip neleistiną priemonę įrodymams gauti, neužsimena. Baudžiamojo proceso kodekso 20 straipsnio 4 dalyje šiuo atžvilgiu numatytas tik vienas reikalavimas, kad “įrodymais gali būti tik teisėtais būdais gauti duomenys, kuriuos galima patikrinti šiame Kodekse numatytais proceso veiksmais.” [14] Taigi, nesant tiesioginio draudimo naudoti hipnozę teisiniuose procesuose, tai turėtų reikšti, kad norint hipnozės metu gautus asmens paaiškinimus naudoti kaip įrodymą baudžiamojoje byloje, šių parodymų tikslumą turėtų būti galima patikrinti naudojant kitas procesines priemones.

Lietuvos teisės moksle hipnozės naudojimui teisiniuose procesuose taip pat praktiškai neskiriama dėmesio. Ryšardas Burda ir Samuelis Kuklianskis [15] hipnozę priskiria prie netradicinių apklausos būdų šalia poligrafo (melo detektoriaus) ir farmakologinių ar kitų medžiagų (tiesos serumo)

naudojimo. Šie autoriai, gausiai pasiremami Lenkijos, kurios baudžiamojo proceso kodeksas draudžia naudoti tokio pobūdžio metodus kaip hipnozė, mokslininkų nuomone, gana kritiškai vertina hipnozės naudojimą apklausoje.

Vis dėlto praktikoje byloje dalyvaujantys asmenys ar ikiteisminio tyrimo pareigūnai, tyrimui patekus į aklavietę, nebijo eksperimentuoti ir kreipiasi dėl “netradicinės” priemonės – hipnozės – taikymo kai kuriose bylose. Pavyzdžiui, straipsnio autoriui savo praktikoje teko susidurti su maždaug 10 atvejų: baudžiamosiose ir administracinėse bylose dėl atminties atgaivinimo. Deja, tik vienas atvejis buvo sėkmingas. Straipsnio autorius mano, kad tai sąlygojo informacijos stoka apie tokios procedūros taikymo ypatybes.

Pirmas autoriaus bandymas taikyti hipnozę teismineje praktikoje buvo susijęs su baudžiamąja byla, kuri vyko 1997-1998 m. ir buvo susijusi su turto prievartavimu. Į autorių kreipėsi policijos pareigūnai, kurie norėjo, kad hipnozė būtų panaudota nukentėjusiojo atžvilgiu, kad jis prisimintų detales apie turto prievartautojų išvaizdą ir kitas reikšmingas detales. Nukentėjęs asmuo sutiko, kad jam būtų taikoma hipnozė. Deja, teigiamų rezultatų pasiekti nepavyko, nes nukentėjęs asmuo nesugebėjo pakankamai atsipalaiduoti, jautėsi nesaugus net ir specialisto kabinete ir nesugebėjo pasinerti į hipnozės būseną, todėl negalėjo ir prisiminti jokių reikšmingų įvykio detalių. Autorių nuomone, viena iš nesėkmės priežasčių galėjo būti nukentėjusiojo žinojimas, kad už kabineto durų laukia policija, ir tai neleido jam pakankamai atsipalaiduoti. Kadangi tuo metu autorius turėjo ribotas galimybes gauti literatūros apie hipnozės taikymą teismo procesuose, neturėjo daug žinių, kokius principus turėtų taikyti būtent šioje srityje. Taigi, autorius mokėsi iš savo paties praktikos.

Kiti atvejai buvo susiję su eismo įvykiais, kai nukentėjusieji neprisiminė su įvykiu susijusių detalių, su muštynėmis ir užpuolimais, kai nukentėjusieji ir liudininkai neprisiminė įvykių eigos ir užpuolikus charakterizuojančių savybių (išvaizdos, balso, eisenos, kvapo ir t.t.). Šiais atvejais sėkmės pasiekti nepavyko, manytina, dėl to, kad, kai kurie tiriamieji asmenys buvo mažai ar vidutiniškai hipnotabilūs, tiriamųjų asmenų atvykimas į įstaigą su gydytoju iš anksto nebuvo derinami, jie buvo registruojami ir atvykdavo kaip eiliniai pacientai, kuriems skiriama ne daugiau kaip 45 minutės gydytojo laiko. Iš savo praktikos autorius susidarė nuomonę, kad tokio susitikimo, skirto teisminei hipnozei, trukmė yra pernelyg maža. Psichiatras nespėdavo įsigilinti į konkretų atvejį, nes informaciją apie įvykį pateikdavo pats tiriamasis, gydytojas jos negaudavau iš anksto. Taip pat pritrūkdavo laiko tinkamai atpalaiduoti tiriamąjį asmenį, kad jis panirtų į hipnozės būseną.

Paskutinis ir kol kas vienintelis sėkmingas hipnozės

teisminėje praktikoje atvejis įvyko 2012 m. ir buvo susijęs su baudžiamąja byla dėl maždaug 30 tūkst. litų (apie 8600 eurų) vagystės. Į autorių kreipėsi nukentėjusysis, kuris nepaisant to, kad kreipėsi į policiją dėl vagystės, turėjo abejonių, ar pats tų pinigų kažkur nepadėjo ar nepametė. Žinodamas ankstesnes savo nesėkmes, autorius ėmėsi tam tikrų priemonių: supažindino asmenį su hipnozės taikymo procedūra, galimomis pasekmėmis, paklausė, ar jis bet koku atveju sutinka dalyvauti. Taip pat gydytojas iš anksto patikrino jo hipnotabilumą ir tik įsitikinęs, kad asmuo gali būti užhipnotizuotas, ėmėsi šio atvejo. Papildomai psichiatras ėmėsi kitų priemonių: iš anksto susirinko informaciją iš tiriamojo asmens apie įvykį, susitarė dėl ilgesnio nei standartinis paciento priėmimo laiko, įspėjo gydymo įstaigos, kurioje dirbo, darbuotojus, kad jokių būdu netrukdytų hipnozės taikymo metu, parinko tam tinkamą nuo išorės poveikio apsaugotą patalpą, abu su tiriamuoju asmeniu paliko savo mobiliuosius telefonus įstaigos registratūroje. Manytina, kad tai, jog policijos pareigūnai nei tiesiogiai, nei netiesiogiai nedarė įtakos ir nedalyvavo taikant hipnozę, taip pat prisidėjo prie šio atvejo sėkmės. Hipnozės metu asmuo prisiminė, kad jis, grįždamas iš verslo susitikimo namo, pakeliui užsuko pas giminaičius, kur ir paliko savo rankinę su pinigais. Kadangi rankinė buvo padėta į akis nekrentančioje vietoje (už krėslo), tai net ir giminaičiai nepastebėjo, kad asmuo paliko rankinę pas juos. Taigi, pinigai buvo rasti, o ikiteisminis tyrimas nutrauktas.

Apibendrinant galima teigti, jog iš aprašyto sėkmingo hipnozės taikymo atvejo matyti, kad gydytojas laikėsi visų užsienio teismų praktikoje ir literatūroje suformuluotų hipnozės naudojimo teisiniuose procesuose taisyklių, išskyrus hipnozės seanso fiksavimą, nes to nereikalavo pačios atvejo aplinkybės.

Išvados

Iš vis dar negausios praktikos atvejų analizės galima spręsti, kad hipnozė Lietuvos teisiniuose procesuose šiuo metu naudojama ne kaip įrankis tiesioginiams įrodymams gauti, o kaip priemonė gauti užuominų apie tai, kur ir kaip būtų galima surinkti tiesioginius įrodymus, t. y. hipnozės taikymo metu gauti liudytojų ar nukentėjusiųjų parodymai (paaiškinimai) nėra naudojami kaip įrodymas teisme. Hipnozė naudojama tik kaip priemonė sužadinti liudytojo ar nukentėjusiojo prisiminimus apie tiriamą įvykį, tad teismo procese būtų naudojami ne hipnozės taikymo metu gauti asmens paaiškinimai, o asmens parodymai, kuriuos jis duoda po to, kai hipnozės pagalba sužadinti jo prisiminimai apie tam tikrą įvykį.

Hipnozės naudojimo metu gauti parodymai nėra ir greičiausiai niekada nebus naudojami kaip vienintelis patikimas įrodymas teisiniuose procesuose ne tik dėl to, kad hipnozės

metu sužadinta atmintis nėra patikima, bet ir dėl to, kad bet koku atveju teismui priimant sprendimus jis atsižvelgia į visus byloje esančius įrodymus bei jų tarpusavio ryšį.

Literatūra

1. Schefflin W. Forensic uses of hypnosis. In I. B. Weiner, A. K. Hess (ed.). *The handbook of forensic psychology*. Third Edition. John Wiley & Sons, Inc. 2006; 589-628.
2. Prieiga internetu: <https://www.zodynas.lt/tarptautinis-zodziu-zodynas/H/hipnoze> (2018.11.30)
3. Prieiga internetu: <https://www.zodynas.lt/terminu-zodynas/H/hipnoze> (2018.11.30)
4. LR Nepilnamečių apsaugos nuo neigiamo viešosios informacijos poveikio įstatymo 2 straipsnio 1 dalis. Prieiga internetu: https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.817CC58C1A54/TAIS_410367 (2018.11.30)
5. Paterline BA. Forensic Hypnosis and the Courts (USA). *Journal of Law and Criminal Justice*. December 2016; 4 (2): 1-7. <https://doi.org/10.15640/jlcv.v4n2a16>.
6. Chander M. Forensic hypnosis. *Indian Police Journal*. January-March 2006; LIII (1): 43-49. Prieiga internetu: http://www.academia.edu/4747457/Forensic_Hypnosis (2018.11.30)
7. Kroger WS. *Clinical and experimental hypnosis in medicine, dentistry and psychology*. Second edition. J.B. Lippincott Company 1977; 1-5.
8. Wikipedia. Prieiga internetu: <https://pl.wikipedia.org/wiki/Hipnoza> (2018.11.30)
9. von Heintschel-Heinegg B. Forensische Hypnose als erinnerungsunterstützendes Verfahren bei Aussagen von Zeugen und Opfern - Ist das rechtlich überhaupt zulässig? Skelbta: 2009.06.06. Prieiga internetu: <https://community.beck.de/2009/06/06/forensische-hypnose-als-erinnerungsunterstuetzendes-verfahren-bei-aussagen-von-zeugen-und-opfern-ist-das-rechtlich-ue> (2018.11.30)
10. Vokietijos baudžiamojo proceso kodeksas (Strafprozessordnung). Prieiga internetu: https://www.gesetze-im-internet.de/stpo/_136a.html (2018.11.30)
11. Biourge C. L'hypnose judiciaire vient-elle de gagner sa reconnaissance dans la résolution d'affaires criminelles? Skelbta: 2015.06.30 Prieiga internetu: https://www.rtb.be/info/societe/detail_1-hypnose-judiciaire-vient-elle-de-gagner-sa-reconnaissance-dans-la-resolution-d-affaires-criminelles?id=9021014 (2018.11.30)
12. L'hypnose au service de la justice: "On peut mentir sous hypnose" Skelbta: 2015.06.15. Prieiga internetu: <http://www.dhnet.be/actu/faits/1-hypnose-au-service-de-la-justice-on-peut-mentir-sous-hypnose-557f0b4f3570dd0de7e108d1> (2018.11.30)
13. Belga. La police pourra bientôt entendre les victimes de violence sexuelle sous hypnose. 04.03.2016. Prieiga internetu: https://www.rtb.be/info/belgique/detail_la-police-pourra-bientot-entendre-les-victimes-de-violence-sexuelle-sous-hypnose?id=9231158 (2018.11.30)

14. LR Baudžiamojo proceso kodeksas. Prieiga internetu: <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.EC588C321777/dL-diYsJwDh> (2018.11.30)
15. Burda R., Kuklianskis S. Apklausa ikiteisminio tyrimo metu :(taktikos teorija ir praktika). Vilnius. Mykolo Romerio universitetas, 2007; 141-143.

FORENSIC HYPNOSIS

L.Lazauskas, R.Lazauskaitė

Key words: hypnosis, judicial proceedings.

Summary

The aim of the research. To analyse and evaluate the application of hypnosis as a means of restoration of memory in foreign and Lithuanian judicial practice. Material and methods: Descriptive comparative analysis was performed. Practical examples described in foreign literature have been used for practical analysis of hypnosis in foreign judicial practice. The cases from author's medical practice in the period between 1997 and 2012 were used for the analysis of application of hypnosis in legal proceedings in

Lithuania. Results The analysis of still sparse cases suggests that hypnosis in Lithuanian judicial processes is currently used not as a tool for obtaining direct evidence, but rather as a means of getting hints about where and how direct evidence can be gathered, i.e. evidence / explanations of witnesses or victims received during the application of hypnosis are not used as evidence in court. Hypnosis is used only as a means to revive memories of the witness or the victim about the event under investigation. Thus, during the legal proceedings not the person's explanations, which were obtained while applying hypnosis, are used, but the person's testimony that he or she gives after the hypnosis prompts his/her memories on a particular event.

Correspondence to: liudvikaslazauskas@gmail.com

Gauta 2019-01-15